

Molla Sadrâ Literatürü Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım¹

Kasım ÇAZIM

Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı ksmczm@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1766-4492>

Prof. Dr. Hasan ÖZALP

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi, Ankara/Türkiye
ozalphasan66@gmail.com [https:// orcid.org/0000-0002-1487-9509](https://orcid.org/0000-0002-1487-9509).

Öz

Literatür taramaları, araştırılmak üzere ele alınan konuların doğru bir sonuca ulaşması açısından oldukça önemlidir. Çünkü literatür bir konunun hangi noktada ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Literatür bu işlevi ile işlenecek olan konunun niteliğini de belirlemektedir. Bu anlamda kapsayıcı, derinlikli ve nitelikli bir literatür taraması güçlü bir çalışmanın da ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda 17. yüzyıl İslâm filozoflarından biri olan Molla Sadrâ üzerine yapılacak olan her türlü araştırma da kapsayıcı ve derinlikli bir literatür taramasını gerekli kılmaktadır. Çünkü Molla Sadrâ eserlerini oldukça geniş bir yelpazede ele almıştır. Onun en önemli özelliği farklı disiplinler arasında sentezci bir yaklaşımı benimsemiş olmasıdır. Özellikle felsefe, kelâm ve tasavvufu eleştirel, eklektik ve sentezci bir yaklaşımla ele almış olması ona İslam düşüncesi geleneğinde özgün bir konum da kazandırmıştır. İshrâki düşüncenin hâkim olduğu bir coğrafyada eserlerini kaleme alan Molla Sadrâ aynı zamanda Meşşâi felsefesini de yakından tanıma fırsatını yakalamış ve bu durumu da eserlerine yansıtmıştır. Büyük oranda İshrâk felsefesinin izlerini taşıyan Hikmet-i Mütealiye ekolü Molla Sadrâ'nın düşünce dünyasının bir yansımasıdır. Birden çok ilmi disiplinin birlikte ele alındığı bu düşünce ekolü bu yönüyle birçok araştırmacının da dikkatini çekmektedir. Özellikle de Molla Sadrâ'nın düşünceleri bu anlamda oldukça dikkat çekici olması hasebiyle büyük bir literatürün oluşmasını da sağlamıştır. Felsefe, kelâm, tasavvuf, tefsir ve edebiyat alanlarında Molla Sadrâ üzerine birçok çalışma yapılmaktadır. Bu da Molla Sadrâ literatürünü geniş bir alana yaymaktadır. Bu anlamda Türkçe literatürde de Molla Sadrâ'ya dair bir literatür meydana gelmiştir. Fakat henüz istenilen düzeyde bir literatür oluşmamıştır. Bu makalede Molla Sadrâ literatürünün Türk akademisinde niçin gelişim gösteremediğinin sebepleri üzerinde durulacaktır. Bununla beraber Molla Sadrâ literatürünün Türkçe'deki serüveni kronolojik bir şekilde ele alınacaktır. Türkçe literatürde Molla Sadrâ çalışmalarının ne zaman başladığı ve nasıl devam ettiğinin izleri sürülecektir. Bunu yapmamızdaki sebep ise Türkçe literatürde Molla Sadrâ çalışmalarının diğer İslâm filozoflarına göre geç bir döneme tekabül etmesidir. Molla Sadrâ çalışmalarının Türkçe literatürde uzun bir dönem kesintiye uğramış olması bu makalede kronolojik yöntemi kullanmayı gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın sınırları sağlıklı bir sonuca ulaşmak adına Türkçe Molla Sadrâ literatürü ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede Türkçe literatürde Molla Sadrâ'yı konu edinen ansiklopedi maddeleri, kitap ve kitap bölümleri, tezler, makaleler ve yapılan tercüme faaliyetleri bütünlükçü bir yaklaşımla eleştirel bir yöntemle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Molla Sadrâ, Hikmet-i Mütealiye, Tercüme Faaliyeti, Literatür, Bütünlükçü Yaklaşım.

Atıf/To cite: Çazım, K. & Özalp, H. (2025). Molla Sadrâ literatürü üzerine eleştirel bir yaklaşım. *The Current Research in Social Sciences and Humanities*, 4(6), pp.30-45. DOI: 10.5281/zenodo.15753047

¹ Bu makale Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Hasan Özalp danışmanlığında Kasım Çazım tarafından hazırlanan Molla Sadrâ'da Tanrı-Âlem ilişkisi başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

A Critical Approach to the Literature of Mulla Sadrâ

Abstract

Literature reviews are crucial for accurately approaching the subjects under investigation because they highlight existing research and identify knowledge gaps. Consequently, the quality and depth of any research significantly depend on a thorough literature review. Within this framework, comprehensive and qualitative literature reviews on Mulla Sadrâ, a prominent 17th-century Islamic philosopher, become essential due to the broad scope and interdisciplinary nature of his work. His most important characteristic is his synthetic approach between different disciplines. In particular, his critical, eclectic, and synthetic approach to philosophy, theology, and mysticism has earned him a unique position within the Islamic intellectual tradition. Writing his works in a geography dominated by Illuminationist thought, Mulla Sadrâ also closely engaged with Peripatetic philosophy and reflected this understanding in his works. To a large extent, the Transcendent Wisdom school, bearing traces of Illuminationist philosophy, reflects Mulla Sadrâ's intellectual world. This school of thought, which addresses multiple scientific disciplines, attracts significant scholarly attention. The striking and interdisciplinary nature of Mulla Sadrâ's ideas has led to extensive literature across various academic fields, including philosophy, theology, mysticism, exegesis, and literature. This has resulted in an expansive body of literature globally, including within Turkish academia. However, despite this attention, the Turkish literature on Mulla Sadrâ has not reached a satisfactory level. This article examines the underlying reasons for this insufficiency and explores the development of Mulla Sadrâ literature in Turkish scholarship chronologically. Tracing the historical trajectory of Turkish studies on Mulla Sadrâ is necessary because these works emerged relatively late compared to studies on other Islamic philosophers. Moreover, the intermittent nature of these scholarly efforts makes the chronological approach particularly relevant. In this context, encyclopedia entries, books, book chapters, theses, scholarly articles, and translation activities related to Mulla Sadrâ in Turkish literature are critically and holistically analyzed.

Keywords: Mulla Sadrâ, Transcendent Wisdom, Translation Activity, Literature, Holistic Approach.

1. Giriş

Molla Sadrâ (ö.1050/1641) Hikmet-i Mütealiye perspektifinden inşa etmiş olduğu düşünce sisteminde hem felsefî hem kelâmî hem de tasavvufî bir metotla düşüncelerini ortaya koymuştur. Sentezci ve eklektik bir yöntem sergileyen Molla Sadrâ bütünlükçü bir yaklaşım ile İslam düşüncesinin farklı alanlarında birçok eser vermiştir. Sadrâ'nın bu düşünce yapısı kendisi ile ilgili birçok çalışmanın yapılmasına kaynaklık etmektedir. Bu da beraberinde büyük bir literatürün oluşmasını sağlamaktadır. Molla Sadrâ uzmanları Sâdrâ'nın ana kaynakları üzerinden geniş bir Molla Sadrâ literatürü oluşturmuşlardır. Bu literatürde Molla Sadrâ'nın varlık merkezli inşa etmiş olduğu felsefî sistemi ön plana çıkarmaktadır. Bir varlık filozofu olan Molla Sadrâ felsefesini iki ana konu üzerine bina etmiştir. Birincisi varlığın asıllığı (*asâletü 'l-vücûd*) ikincisi ise cevherin hareket edebileceği (*cevheri hareket*) düşüncesidir. Molla Sadrâ Her iki konuyu da teşvik yöntemini kullanarak temellendirmeye çalışmaktadır. Molla Sadrâ'nın bu tutumu onunla ilgili yapılan çalışmaların tamamında merkezi bir rol oynamaktadır. Sadrâ ile ilgili oluşan literatürde bu iki ana konu mutlaka ele alınmaktadır.

Felsefe, kelâm, tasavvuf ve tefsir alanlarında yoğunlaşan Molla Sadrâ çalışmaları Türkçe literatüre de bu şekilde yansımaktadır. Özellikle yapılan akademik çalışmalarda bunu görmek mümkündür. Türkçe literatüre bakıldığında Molla Sadrâ üzerine yapılan çalışmaların erken dönem felsefî çalışmalara çok konu olmadığı görülmektedir. İslam Felsefesi ile ilgili yazılan kitaplar genellikle Sühreverdî'nin felsefî görüşleri ile bitirilmekte idi.² Fakat son dönem İslâm felsefesi çalışmalarında Molla Sadrâ'ya yoğun bir ilginin

² bkzn. Hasan Hüseyin Bircan, *İslâm Felsefesi Tarihine Giriş*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2016).

olduğu da gözlemlenebilmektedir. Bu durumu her şeyden önce Molla Sadrâ eserlerinin son dönemlerde Türkçe'ye tercüme edilmesi ile izah etmek mümkündür. Bunun yanı sıra Sadrâ'nın felsefi düşünce tarzının son dönemlerde benimsenmiş olması Molla Sadrâ literatürünün Türkçe'de yaygınlık kazanmasına zemin hazırlamıştır. Biz de Türkçe'de bu zemini hazırlayan çalışmalara dikkat çekmeye çalışacağız.

İlk olarak ansiklopedi maddelerini işleyeceğiz. Daha sonra Molla Sadrâ ile ilgili yazılan kitap bölümlerine değineceğiz. Molla Sadrâ'ya ait hangi eserlerin Türkçe'ye tercüme edildiğinin tesbitini de yapıp bu tercümelerin literatüre olan katkılarını ortaya koyacağız. Molla Sadrâ literatürünün Türkçe'de yaygınlaşmasını sağlayan bir diğer çalışma alanı da Molla Sadrâ ile ilgili yazılan kitaplardır. Bu eserlerin niteliği Türkçe literatürde Molla Sadrâ algısını da açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Molla Sadrâ literatürünün Türkçe'de nitelikli bir biçimde yaygınlık kazanmasında en büyük pay akademik çalışmalarındır. Bu akademik çalışmaların başında da makaleler gelmektedir. Bu çerçevede Molla Sadrâ üzerine yazılmış akademik makaleler bibliyografya şeklinde işlenecektir. Son olarak bizlere Molla Sadrâ'nın Türkçe literatürdeki tarihsel serüvenini objektif bir biçimde aktaran yüksek lisans ve doktora çalışmaları ele alınacaktır.

1- TÜRKÇE LİTERATÜRDE MOLLA SADRA ÜZERİNE YAZILMIŞ ANSİKLOPEDİ MADDELERİ VE KİTAP BÖLÜMLERİ

Yaptığımız kronolojik araştırmalara göre Molla Sadrâ ile ilgili ansiklopedi maddeleri ve kitap bölümleri şu şekildedir:

- S.Hüseyin Nasr, “Sadrüddin Şirâzi (Molla Sadrâ)”, trc. Mustafa Armağan, *İslam Düşüncesi Tarihi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990).
- Alparslan Açıkgenç, “Molla Sadrâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV, 2005) cilt:30.
- Sajjad H. Rivzi, “Mistisizm ve Felsefe: İbn Arabî ve Molla Sadrâ,” editör Peter Adamson, Richard C. Taylor, trc. M. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesine Giriş*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2007).
- Oliver Leaman, *İslam Felsefesi Giriş*, trc. Şamil Öçal, (İstanbul: Hece Yayınları, 2014).
- Alparslan Açıkgenç, “İran İrfan Geleneği ve Molla Sadra,” *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Endülüs ve Felsefenin İsrakîli(leşmesi)ği*, 2015, cilt: VII.
- İbrahim Kalın, “Molla Sadra”, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni: Endülüs ve Felsefenin İsrakîli(leşmesi)ği*, 2015, cilt: VII.
- Fazlur Rahman, *İslam Felsefesi ve Problemleri*, trc. Ö. Ali Yıldırım, M. Ata Az. (Ankara: Otto Yayınları, 2015).
- Abuzer Dişkaya, “Molla Sadra”, *İslam Düşünce Atlası*, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017).
- Oliver leaman-S.H. Nasr, *İslam Felsefesi Tarihi* (İstanbul: Açılım Yayınları, 2017).
- Sümeyye Parıldar, “Hikmetü'l-İşrâk'tan el-Hikmetü'l-Mütealiye'ye: Molla Sadrâ İşrâkî Sayılabilir mi?,” *Osmanlı ve İran'da İşrâk Felsefesi*, (İstanbul: Divan Yayınları, 2018).
- Saîd Envarî, “Sühreverdî'nin Molla Sadrâ Felsefesi Üzerindeki Etkileri,” trc. Murat Demirkol, *Osmanlı ve İran'da İşrâk Felsefesi*, (İstanbul: Divan Yayınları, 2018).
- Ğulam Hüseyin İbrahimi Dinani, *İslam Dünyasında Felsefi Düşüncenin Serüveni*, trc. Tahir Uluç, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019).
- Parıldar, Sümeyye, “Molla Sadra Düşüncesinde İnsanın Mahiyeti, İnsan Nedir?” *İslam Düşüncesinde İnsan Tasavvurları*, 2019.

- Şamil Öçal, *İslam Düşüncesinde Kelam Hikmet ve İrfan İlişkisi*, (Ankara, Fecr Yayınları, 2020).
- Veysi Abdulaziz, “Molla Sadrâ’da Nefs Türleri,” *Sosyal Bilimler Kapsamında Akademik Çalışmalar I*, ed. Dr. Nusret Taş, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), 207-224.

Bu çalışmaların özellikle ansiklopedi özelliği taşıyan maddelerin genel özelliğine bakıldığında Molla Sadrâ ile ilgili bilgilerin giriş düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda hayatı, eserleri, temel düşünceleri ön plana çıkmaktadır. Kitap bölümlerinde ise Molla Sadrâ’nın felsefî düşüncelerinin daha derinlikli ele alındığını söylemek mümkündür. Bu çalışmalar dışında kalan başka çalışmalar da elbetteki olabilir fakat burada dikkat çekmek istediğimiz husus S. Hüseyin Nasr’ın 1990’da *İslam Düşüncesi Tarihi* içerisinde yazmış olduğu “Sadrüddin Şîrâzî Molla Sadrâ maddesinin Mustafa Armağan tarafından tercümesi yapıldıktan sonra 2000’li yılların başına kadar bu tarz herhangi bir çalışmanın olmayışıdır. 2000’li yılların başlarından itibaren az da olsa bir gelişmenin olduğu gözlemlenebilse de asıl gelişimin 2010’dan sonra olduğu açıkça görülmektedir. Bu değişimin sebepleri arasında ilk olarak Molla Sadrâ’ya ait eserlerin geç bir dönemde tercüme edilmiş olması gelmektedir. Bu duruma bağlı olarak sonraki yıllarda Molla Sadrâ ile ilgili olarak yapılan çalışmalar ciddi anlamda artış gösterdiği gözlemlenebilmektedir. Bu amaçla ikinci olarak Molla Sadrâ’ya ait eserlerin tercüme serüvenine bakmak yerinde olacaktır.

2- MOLLA SADRÂ’NIN TÜRKÇE’YE TERCÜME EDİLEN ESERLERİ

Molla Sadrâ ile ilgili tercüme faaliyetlerinin son yıllarda oldukça hızlı bir biçimde arttığı gözlemlenmektedir. Bu durum beraberinde akademik çalışmaların da artışı getirmiştir. Tercüme edilen eserleri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- Molla Sadrâ, *Âriflerin İksiri*, trc. Fevzi Yiğit, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2017).
- Molla Sadrâ, “*Halku’l- A’mâl Cebr ve İhtiyâr*” trc. Sadi Yılmaz, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Bingöl University Journal of Theology Faculty*, 2017.
- Molla Sadrâ, *Kalbin Uyanışı*, trc. Fevzi Yiğit, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2018).
- Molla Sadrâ, *Arşa Ait Hikmetler*, trc. Fevzi Yiğit, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2019).
- Molla Sadrâ, *Cahiliye Putlarını Kırma*, trc. Fevzi Yiğit, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2020).
- Molla Sadrâ, *Metafiziğe Giri*, trc. Ahmet Kamil Cihan, (İstanbul: Endülüs Yayınları 2021).
- Molla Sadrâ, *İlahi Tecelliler*, trc. Fevzi Yiğit, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2022).
- Molla Sadrâ, *el-Hikmetü’l-Müteâliye fî Esfâri’l-Akliyyeti’l-erbaa* (Cilt 1-9), trc. Şamil Öçal, (İstanbul: Litera Yayınları 2023).
- Molla Sadrâ, *Kur’an Ayetlerinin Sırları*, trc. Fevzi Yiğit, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2023).
- Molla Sadrâ, *Kaza ve Kader*, trc. Fevzi Yiğit, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2025).

Tercüme edilen eserlere bakıldığında Fevzi Yiğit’in ve Sadi Yılmaz’ın 2017 yılında başlatmış olduğu bir faaliyet olarak görülmektedir. Bu tercüme faaliyetlerinde Fevzi Yiğit tarafından Molla Sadrâ’ya ait küçük eserler olarak niteleyebileceğimiz eserler ön plana çıkmaktadır. Elbette ki bu eserler Molla Sadrâ hakkında bilgi edinme noktasında ciddi bir kaynak ağını oluşturmaktadır. Fakat esas olarak Sadrâ’nın felsefî düşüncesini derinlikli ve kapsayıcı bir biçimde yansıtan eseri *el-Hikmetü’l-Müteâliye fî Esfâri’l-Akliyyeti’l-erbaa* adlı külliyyatıdır. Bu külliyyatın şu anda ilk 6 cildi Şamil Öçal editörlüğünde Litera Yayınları tarafından yayınlandı. Burada da yine ön plana çıkan husus tercümelerin geç bir dönemde başlamış olmasıdır. Bu durum Sadrâ literatürünün

Türkçe’de geç bir dönemde gelişme göstermesine sebep olmuş olsa da tercüme faaliyetleri ile birlikte ciddi anlamda akademik olarak eserlerin ortaya konulduğunu söylemek mümkündür. Hem tercüme faaliyetlerine bağlı olarak hem de Molla Sadrâ çalışmaları için erken dönem diyebileceğimiz bazı ansiklopedi maddelerinden de hareketle ortaya konulan Molla Sadrâ ile ilgili eserlere de yer vermek yerinde olacaktır.

2. 3- MOLLA SADRÂ İLE İLGİLİ YAZILAN KİTAPLAR

Türkçe literatürde doğrudan Molla Sadrâ ile ilgili yazılan kitaplara bakıldığında eserlerin çoğunun felsefe, kelam, tasavvuf ve tefsir alanıyla ilgili olduğu görülmektedir. Bu eserleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Abdülkerim Suruş, *Evrenin Yatışmaz Yapısı*, trc. Hüseyin Hatemi, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1984).
- S. Hüseyin Nasr, *Molla Sadra ve İlâhi Hikmet*, trc. Mustafa Armağan, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990).
- Seyyid Muhammed Hamanei, *Molla Sadra ve Hikmet-i Mutealiye*, trc. Sedat Baran, (İstanbul: Denge Yayınları, 2006).
- Nadir İbrahimi, *Sürgündeki Filozof - Molla Sadra*, trc. Sedat Baran, (Elest Yayınları, 2006).
- Mohammed Rustom, *Merhametin Zaferi Molla Sadra'da Felsefe ve Kutsal Kitap*, trc. Zeyneb Hafsa Orhan Aström, (İstanbul: Nefes Yayınları, 2017).
- Gulamhuseyn İbrahimi Dinani, *Molla Sadra ve Sühreverdi Dersleri*, trc. Ozan Kemal Sarialioğlu, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2019).
- Mahmut Meçin, *Molla Sadra'da Ölüm Sonrası Hayat*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2020).
- Mehmet Seyid Gecit, *Molla Sadra'nın Kur'an Yorumu*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020).
- İbrahim Kalın, *Varlık ve İdrak Bağlamında Molla Sadrâ'nın Bilgi Tasavvuru*, trc. Nurullah Koltaş, (İstanbul, Klasik Yayınları, 2021).
- Salih Aydın, *Molla Sadra'da Mahiyet Felsefesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021).
- Ahmet Pirinç, *Molla Sadrâ Kozmolojisi*, (Ankara: Son Çağ Yayınları, 2021).
- Mahmut Meçin, *Molla Sadra Felsefesinde Zaman Öğretisi ve Tarih Bilinci*, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2021).
- Fevzi Yiğit, *Hikmet ve İllet Molla Sadra'nın Nedensellik Teorisi*, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2021).
- Sedat Baran, *Molla Sadra'da Psikoloji (İlmü'n Nefs)*, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2022).
- Sadi Yılmaz, *Molla Sadrâ Felsefesinde İdrak*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2022).
- Necmi Derin, *Molla Sadra Düşüncesinde Zihni Varlık*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022).

Molla Sadrâ ile ilgili doğrudan yapılan çalışmalara bakıldığında Abdülkerim Suruş’un, 1984’te *Evrenin Yatışmaz Yapısı* adlı eserinin Hüseyin Hatemi, tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiş olması oldukça önemlidir. Bu eser beraberinde Molla Sadrâ tartışmalarını da getirmiştir. Alparslan Açıkgenç’in bu eseri eleştirel bir biçimde konu edinen bir makalesi bulunmaktadır. Fakat bu tartışmalar sınırlı kalıp 2000’li yılların başlarına kadar ciddi anlamda Molla Sadrâ ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Doğru’dan Türkçe olarak eserlerin verildiği dönem tercüme faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı döneme tekabül etmektedir. Ayrıca bu eserlerin çoğu yüksek lisans ve doktora çalışmaları olarak başlanılmış ve editöryel bir çalışma ile yayınlanmışlardır. Türkçe literatürde Molla Sadrâ çalışmalarının en yoğun olduğu alan

akademik makaleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dördüncü olarak da bu makalelerin ele alınması yerinde olacaktır.

3. MOLLA SADRÂ İLE İLGİLİ YAZILMIŞ MAKALELER

Molla Sadrâ ile ilgili yazılan makaleler az da olsa erken dönem Molla Sadrâ çalışmalarını da yapısında barındırmaktadır. Makaleleri belirlerken isam ilahiyat makaleler veri tabanını kullanacağız. Makaleleri ele alırken felsefe, kelâm ve tasavvuf ile ilgili olanları bir başlıkta, tefsir alanında yazılan makaleleri de başka bir başlıkta ele alacağız.

4.1. Felsefe, Kelâm ve Tasavvuf ile İlgili Makaleler

- Açıkgenç, Alparslan, **Sadrettin Şirâzî’de Hareket Nazariyesi, İslâmî Araştırmalar**, 1986, cilt: I, sayı: 2, s. 63-70.
- Açıkgenç, Alparslan, **Abdülkerim Suruş’un Sadra’yı Konu Alan Evrenin Yatışmaz Yapısı Adlı Eseri Üzerinde Birkaç Söz, İslâmî Araştırmalar**, 1987, cilt: I, sayı: 3, s. 110-115.
- Kuşpınar, Bilal, **Mulla Sadra’s Criticism of Ibn Sina and al-Suhrawardi on the Problem of God’s Knowledge = Molla Sadrâ’nın İbn Sina ve Suhraverdi’yi Allah’ın Tikelleri Bilmesi Konusundaki Eleştirisi, İslâmî Araştırmalar**, 1991, cilt: V, sayı: 1, s. 45-55.
- Atalay, Orhan, **Vahiy ve Molla Sadra’nın Yorumu, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -**, 2001, cilt: III, sayı: 2, s. 33-53
- Onay, Hamdi, **Molla Sadra’nın Bilginin Koşulu Olarak Doğruluk Anlayışı, Hikmet Yurdu**, 2013, cilt: VI, sayı: 12, s. 87-100.
- Meçin, Mahmut, **Molla Sadra’da Mead Problemi, Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi [Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi]**, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 159-182.
- Bedaştî, Ali A, **Nasîruddîn et-Tûsî’den Molla Sadrâ’nın Hikmet-i Mûtealiyesi’ne (Aşkın Hikmet) İmâmiyye Kelâmının Değişim Süreci**, trc. Naim Döner, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Bingöl University Journal of Theology Faculty*, 2015, cilt: III, sayı: 6, s. 239-252.
- Baran, Sedat, **Molla Sadra’da Cebr ve İhtiyar Problemi, Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of the Near East University Faculty of Theology**, 2016, cilt: II, sayı: 2, s. 93-112.
- Demirkol, Murat, **Molla Sadra’nın Epistemolojisinin Ontoloji ve Mantıkla İlişkisi, Journal of Analytic Divinity**, 2017, cilt: I, sayı: 1, s. 163-174.
- Baran, Sedat, **Mâhiyet-i İlm ez Dîdegâh-ı Molla Sadrâ = Molla Sadra’da Bilginin Mahiyeti, Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi**, 2017, cilt: I, sayı: 2, s. 129-136.
- Pirinç, Ahmet, **Kazâ ve Kader Kavramlarına Felsefi Bir Katkı: Molla Sadrâ Örneği, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Amasya İlahiyat Dergisi = Amasya Theology Journal]**, 2018, cilt: VI, sayı: 10, s. 145-176.
- Kavşut, Muhammet Sait, **Molla Sadrâ’da Ölümsüzlük Düşüncesi, Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]**, 2018, cilt: XVI, sayı: 2, s. 433-461.
- Kavşut, Muhammet Sait, **Nefs-Beden İlişkisi Problemine Yeni Bir Bakış: Molla Sadrâ’nın Tekâmülî Nefs Tasavvuru, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, 2018, cilt: X, sayı: 22, s. 1491-1513.
- Baran, Sedat, **Molla Sadra’da Zihni Varlık, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi = Journal of the Near East University Islamic Research Center**, 2018, cilt: IV, sayı: 1, s. 169-187.

- Baran, Sedat, **Molla Sadrâ'da Algısal Kötülük Bağlamında Şerr Problemi**, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2019, cilt: XI, sayı: 23, s. 13-35.
- Baran, Sedat, **Molla Sadrâ'da İrade Problemi = The Problem of Will in Mulla Sadra**, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Bingöl University Journal of Theology Faculty*, 2019, sayı: 13, s. 37-58.
- Meçin, Mahmut, **İslam Düşüncesinde Felsefe-Tasavvuf Yakınlaşmasına İbnü'l Arabî'nin Etkisi: Molla Sadrâ Örneği**, *Uluslararası İbnü'l Arabi Sempozyumu: İnsanlığın Hakikat Arayışı ve İbnü'l Arabi*, 15-16 Kasım 2019, Malatya, 2018, s. 597-614.
- Parıldar, Sümeyye, **Molla Sadrâ'da İlimlerin Tasnifi Problemi**, *İlimleri Sınıflamak İslâm Düşüncesinde İlim Tasnifleri*, 2019, s. 359-371.
- Baran, Sedat, **Molla Sadrâ'da İlâhi Fâiliyetin Niteliği**, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2019, cilt: XI, sayı: 24, s. 598-613.
- Yiğit, Fevzi, **İblis'in Şüphelerine Molla Sadrâ'nın Felsefî Cevapları**, *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2019/2, sayı: 38, s. 637-661.
- Yiğit, Fevzi, **Molla Sadrâ'nın Tenâsüh Eleştirisi = Mulla Sadra's Criticism of Reincarnation (Tanâsukh)**, *İslâmi Araştırmalar = Journal of Islamic Research*, 2019, cilt: XXX, sayı: 3, s. 383-395.
- Baran, Sedat, **İbn Sînâ ve Molla Sadrâ'da İlâhi Erek Problemi = The Problem of Divine Intentionalist in Avicenna and Mulla Sadra**, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi = Cumhuriyet Theology Journal [Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2019, cilt: XXIII, sayı: 3, s. 1101-1120.
- Meçin, Mahmut - Ali Çaksu, **Molla Sadrâ'nın Hudûs Yorumu**, *Kader [Kelam Araştırmaları Dergisi]*, 2019, cilt: XVII, sayı: 2, s. 474-495.
- Arslan Meçin, Büşra, **Sühreverdî, İbnü'l-Arabî ve Molla Sadrâ'da Varlık Düşüncesi**, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2019, cilt: XI, sayı: 25, s. 1091-1111.
- Baran, Sedat, **Molla Sadrâ'da Vâcibü'l-Vücûd'un İspatında Burhan-ı Sıddıkîn = Proof of the Truthful in Proving the Necessary Existence in Mulla Sadra**, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]*, 2020, cilt: LVI, sayı: 1, s. 205-224.
- Yiğit, Fevzi, **İbn Sînâ ve Molla Sadrâ'da Varlık Kavramının Teşhîk Niteliği = The Quality of Tashkik of the Concept of Being Ibn Sina Mulla Sadra**, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Sakarya University Faculty of Theology*, 2020, cilt: XXII, sayı: 41, s. 57-80.
- Baran, Sedat, **Molla Sadrâ'da Vâcibü'l-Vücûd'un İspatında Burhan-ı Nefs = Proof of the Soul Proving the Necessary Existence in Mulla Sadra**, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Bingöl University Journal of Theology Faculty*, 2020, sayı: 15, s. 36-49.
- Yiğit, Fevzi, **Varlık Mâhiyet Ayrımı Bağlamında Molla Sadrâ'nın Sühreverdî Eleştirisi**, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Amasya İlahiyat Dergisi = Amasya Theology Journal]*, 2020, sayı: 15, s. 549-578.
- Aydeniz, Hüsnü, **Molla Sadrâ'da Allah'ı Bilmenin İmkânı ve O'nun Hakkında Konuşmanın Sınırları = The Possibility of Knowing Allah and the Limits of Speaking About Him in Mulla Sadra**, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, 2021, cilt: XX, sayı: 1, s. 347-375.
- Meçin, Mahmut, **Molla Sadrâ'nın Tasavvuf Yorumu ve Dönemin Sözde Mutasavvıflarına Yöneltilmiş Eleştiriler**, *Eskiye*, 2021, sayı: 44, s. 475-498.
- Onay, Hamdi, **Molla Sadra Felsefesinde Akıl-Melek Özdeşliği**, *Tarih Okulu Dergisi (TOD) = Journal of History School (JOHS)*, 2022, sayı: 56, s. 704-731.

- Yiğit, Fevzi, **Sentezden Sisteme: Bir Varlık Filozofu Olarak Molla Sadrâ, VII. International European Conference on Social Sciences**, Apirl 22-24,2022, Antalya/Türkiye, 2022, s. 405-412.
- Yiğit, Fevzi, **Molla Sadrâ'da Fâil ve Gaye İlet**, *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi = The Journal of Humanities and Social Sciences*, 2022, sayı: 4, s. 3-24.
- Kavşut, Muhammet Sait, **Molla Sadrâ'nın Platonik İdealar Savunusu**, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2022, cilt: XXV, sayı: 1, s. 1-13.
- Yiğit, Fevzi, **Molla Sadrâ'nın Maddî ve Sûrî Neden Anlayışı = Mulla Sadra's Understanding of Material and Formal Cause**, *İslâmi Araştırmalar = Journal of Islamic Research*, 2022, cilt: XXXIII, sayı: 3, s. 796-807.
- Yiğit, Fevzi, **Molla Sadrâ'nın İdealar İspatlaması = Mulla Sadra's Proof of Ideas**, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi = Cumhuriyet Theology Journal*, 2022, cilt: XXVI, sayı: 3, s. 1127-1141.
- Parıldar, Sümeyye, **Molla Sadra ve Nefis Konusunda Pre-Sokratikler Savunusu = Mulla Sadra and His Defense of the Ancient on the Soul**, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi = Cumhuriyet Theology Journal*, 2022, cilt: XXVI, sayı: 3, s. 1235-1251.
- Aktaş, Serhat – Onay, Hamdi, **Molla Sadra Felsefesinde Cehennemin Mahiyeti ve Teodise Problemi**, *Farabi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi*, 2022, sayı: 5, s. 69-89.
- Özalp, Ahmet, **Mollâ Sadrâ'nın Hareket-i Cevherî Teorisi Bağlamında Eğitimde İnsan Tasavvuru = Human Conception in Education in the Context of Mulla Sadra's Theory of Substantial Motion (al-Haraka al-Jawhariyya)**, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Şırnak University Journal of Divinity Faculty*, 2023, sayı: 33, s. 36-65.
- Yiğit, Fevzi, **Molla Sadrâ'nın Tanrı Kanıtlaması**, *Trabzon İlahiyat Dergisi = Trabzon Theology Journal*, 2023, cilt: X, sayı: 2, s. 67-85.
- Baran, Sedat, **Molla Sadrâ'da Vâcibü'l-Vücûd'un İspatında Burhan-ı Hareket**, *Diyanet İlmi Dergi*, 2024, cilt: LX, sayı: 2, s. 729-750.
- Yılmaz, Sinan, **Molla Recep Ali Tebrîzî'nin İsbât-ı Vâcib Adlı Risalesi Bağlamında Molla Sadrâ Eleştirisi ve Tebrîzî'ye Yapılan İtirazlar = Mulla Rajab Ali Tabrizi's Criticism of Mulla Sadra in the Context of His Treatise Isbat al-Wajib and Objections to Tabrizi**, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2024, sayı: 25, s. 333-360.
- Meçin, Mahmut, **Molla Sadrâ'nın İnsan Tasavvuru: Sınırları Aşan Varlık**, *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2024, cilt: XII, sayı: 20, s. 21-33.
- Baran, Sedat, **Molla Sadrâ'da Vâcibü'l-Vücûd'un İspatında Burhan-ı Nefs**, *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2024, cilt: XII, sayı: 20, s. 83-96.
- Kâşânî, S. Vahid, **İbn Sina, Molla Sadra ve Allame Tabâtabâî Açısından Allah'ın Varlığının Kanıtlanabilirliği**, *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2024, cilt: XII, sayı: 20, s. 49-63.
- Yiğit, Fevzi, **Molla Sadrâ'nın Tanrı Kanıtlaması**, *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2024, cilt: XII, sayı: 20, s. 65-82.
- Yılmaz, Sadi, **Molla Sadrâ Epistemolojisi**, *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2024, cilt: XII, sayı: 20, s. 111-136.
- Kızmaz, Ferman, **Molla Sadra Felsefesinde Nefsin Mahiyeti, Mertebeleri ve Kemali**, *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2024, cilt: XII, sayı: 20, s. 137-152.
- Tabâtabâî, Allâme S. Hüseyin, **Allâme Tabâtabâî'nin Anlatımından Molla Sadra'nın Hayatı ve Felsefî Yöntemi**, *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2024, cilt: XII, sayı: 21, s. 119-128.

- Yakubî, İbrahim, **Molla Sadra ve Allâme Tabâtabâî'ye Göre Saadet**, *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2024, cilt: XII, sayı: 21, s. 163-180.
- Onay, Hamdi-Abdulaziz, Veysi-Aktaş, Serhat, **Molla Sadrâ Felsefesinde Ölümün Mahiyeti ve Ruhun Tekâmülü**, *Fârâbi Felsefe ve Din Bilimleri Dergisi*, 2024, Sayı: 9, s. 23-56.

4.2. Tefsir İle İlgili Makaleler

Türkçe literatürde az da olsa Molla Sadrâ ile ilgili tefsir alanında da makaleler kaleme alınmıştır. Onlardan bazıları şunlardır;

- Nasr, Seyyid Hüseyin, **Molla Sadrâ'nın Kur'an Tefsiri**, trc. Şahabeddin Yalçın, *Seyyid Hüseyin Nasr: Makaleler II*, 1997, s. 55-64.
- Kamada, Shigeru, **Kur'an Tefsiri ile Sufî Felsefe Arasında Molla Sadra Onun Zilzal Suresi Tefsiri Özelinde**, trc. Enes Erdim, *Dinî Araştırmalar*, 2007, cilt: X, sayı: 28, s. 271-284.
- Atalay, Orhan, **Kur'an'ın İşârî Tevili ve Molla Sadrâ Örneği**, *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi = The Anatolian Theological Academy Research Journal [Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi, Eskiye: Sosyal Bilimler Dergisi = A Journal of Social Sciences]*, 2013, sayı: 27, s. 39-48.
- Döner, Naim, **Cuma Suresi Örneğinde Mollâ Sadrâ'nın Tefsir Metodu**, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: XXI, sayı: 1, s. 117-161.
- Geçit, Mehmet Seyid, **Molla Sadrâ'nın Tefsirinde Tasavvufî Özellikler**, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, sayı: 13, s. 51-72.
- Şahin, Mehmet Emin, **Molla Sadra Tefsirinde Lafzatullah = Meaning Of The Word Allah In The Exegesis Of Mullah Sadra**, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2020, cilt: XIII, sayı: 25, s. 109-126.
- Şahin, Mehmet Emin, **Müsebbihât Sûrelerinin Tefsirinde Molla Sadrâ (ö. 1050/1640)'nın Tesbih Kavramına Yaklaşımı (Hadîd, Cum'â ve A'lâ Sûreleri Bağlamında) = Molla Sadrâ's Approach to the concept of Rosary in the Interpretation of Müsebbihât Surahs (In the Context of Hadîd, juma and A'lâ Surahs)**, *Turkish Studies: Comparative Religious Studies*, 2020, cilt: XV, sayı: 4, s. 561-573.
- Şahin, Mehmet Emin, **Bakara Sûresi Üçüncü Âyetin Tefsiri Bağlamında Molla Sadrâ Düşüncesinde İman = Belief in the Thought of Molla Sadra in the Context of Interpretation of the 3. Verse of Surat al-Baqarah**, *Turkish Studies: Comparative Religious Studies*, 2021, cilt: XVI, sayı: 2, s. 231-244.
- Gecit, Mehmet Seyid, **Molla Sadra'nın Tefsîrinde Aklî ve Naklî İlimleri Kullanma Metodu**, *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2024, cilt: XII, sayı: 20, s. 153-174.

Molla Sadrâ ile ilgili felsefe, kelam ve tasavvuf alanında yazılan makalelere bakıldığında ilk olarak 1986 ve 1987 yıllarında Alparslan Açıkgöçer'in Abdülkerim Sürüş'un Sadrâ'nın onto-kozmik anlayışını konu edinen *Evren'in Yatışmaz Yapısı* adlı eserine yazdığı iki makale ön plana çıkmaktadır. Bu eser 1984 yılında yayınlanmasına rağmen ancak iki yıl sonra üzerine tartışmalar yapılabilmektedir. Bundan sonra en erken 1991'de yayınlanan makale gelmektedir. Bu makaleden on yıl sonra da 2001 yılında bir makale daha yayınlanmıştır. Tefsir alanında da 1997 yılında bir makale yayınlanmıştır. Sonraki sürece bakıldığında makalelerin 2017 ve sonrasında yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu durum Molla Sadrâ tercümelerinin başladığı dönemin önemini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Molla Sadrâ çalışmalarının Türkçe literatürdeki karşılığını en net bir biçimde yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarında görmek mümkündür. Çünkü bu süreç konunun resmi yönünü temsil etmektedir. Dolayısıyla Sadrâ çalışmalarının serencamını buradan takip etmek yapılan çalışmaların hem niteliğini anlama hem de niçin Sadrâ çalışmalarının Türkçe literatürde geç bir döneme tekabül ettiğini anlamak adına belirleyici bir faktör olması bakımından oldukça önemlidir. Biz de konunun önemine binaen bu çalışmaları yakından inceleyip Molla Sadrâ literatürüne hangi noktalardan katkı sağladıklarını ortaya koymaya çalışacağız.

4. MOLLA SADRÂ İLE İLGİLİ YAPILAN YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA ÇALIŞMALARI

Molla Sadrâ literatürünü oluşturan en önemli alanların başında yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmaları gelmektedir. Bu çalışmalar Türkçe literatürde Molla Sadrâ'nın hangi bağlamlarda ele alındığını göstermesi açısından da oldukça önemlidir. Biz de makalemizin bu bölümünde Molla Sadrâ ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarını yök tezi dikkate alarak kronolojiye de dikkat ederek detaylı bir şekilde incelemeye tabi tutacağız.

5.1. Molla Sadrâ Üzerine Yapılmış Yüksek Lisans Tezleri

Molla Sadrâ ile ilgili resmi olarak yapılan ilk yüksek lisans çalışması 1992'de Rahim Acar'ın, *Molla Sadrâ'nın Bilgi Anlayışı* adlı yüksek lisans tezidir.³ Varlık merkezli yapılan bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Bilgiye varlıktan bir pay vererek Sadrâ düşüncesinde bilgi ve varlık arasındaki ilişkiyi tartışmaya açmıştır. Bu tezin ikinci bölümünde bilginin kaynağı nedir ve bilgi nasıl elde edilir? soruları Allah, faal akıl ve nefis kavramları çerçevesinde cevaplandırılmaya çalışılmaktadır. Faal aklın etrafıca işlendiği bu tezde *Esfâr*'dan yapılan aktarmalarla varlık hiyerarşisinde bir silsilenin olduğuna dikkat çekilmektedir. Allah ile başlayan bu silsilenin ikinci basamağında akıllar âlemi gelmektedir. Bundan sonra nefisler ile beraber maddi varlıklar âlemi başlamaktadır. Molla Sadrâ çalışmalarının Türkçe literatürdeki ilk yüksek lisans çalışmasının varlık ve bilgi arasındaki ilişkiyi konu edinmiş olması Molla Sadrâ çalışmalarının seyrini belirleme noktasında önemli bir faktör olmuştur.

Rahim Acar'ın bu yüksek lisans çalışmasından sonra resmi verilere göre uzun yıllar ülkemizde Molla Sadrâ ile ilgili doğrudan herhangi bir yüksek lisans çalışması yapılmamıştır. Molla Sadrâ gibi geniş bir yelpazede fikir üreten bir filozofun 1992'den 2008'e kadar hiçbir şekilde yüksek lisans ve doktora seviyesinde Türkçe literatürde karşılık bulmamış olması izaha muhtaçtır.

Rahim Acar'ın bu ilk çalışmasından sonra ikinci olarak 2008'de "*Molla Sadrâ'nın Ontolojisinde Varlık ve Mahiyet*" başlığı ile Sümeyye Parıldar yüksek lisans tezini sunmuştur.⁴ Türkçe literatürde yüksek lisans seviyesinde ikinci tez olan bu çalışmanın ilkine göre daha spesifik bir konuyu ele aldığı görülmektedir. Bu tez çalışması üç kısımdan oluşmaktadır. Parıldar, varlık ve mahiyet arasındaki ilişkiyi felsefe tarihi perspektifinden oldukça derinlemesine işlemektedir. Sadrâ'nın varlık görüşünü merkeze alan bu çalışma

³ Rahim Acar, *Molla Sadrâ'nın Bilgi Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 1992).

⁴ Sümeyye Parıldar, "*Molla Sadrâ'nın Ontolojisinde Varlık ve Mahiyet*" (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

onun felsefi düşüncesinin tamamına uygun bir içerik sunması bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışma da tıpkı ilk çalışma gibi sonraki Sadrâ çalışmalarına kaynak olması bakımından zengin bir içeriğe sahiptir.

2008'den 2013'e kadar Sadrâ çalışmaları yüksek lisans seviyesinde kesintiye uğramıştır. Fakat 2013 yılında aynı zaman dilimlerinde iki farklı Sadrâ çalışmasının varlığı Sadrâ felsefesinin Türkçe literatürdeki gelişimi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda ilk olarak Hüseyin Kıran "*Molla Sadra Felsefesinde Töz Problemi*" isimli yüksek lisans tezi ile alana katkı sunmuştur.⁵ Bu çalışma iki kısımdan oluşmasına rağmen Sadrâ felsefesinin en önemli iki konusundan birisi olan cevheri hareketi detaylı bir şekilde işlemiş olması tezin alandaki kaynaklık niteliğini arttırmıştır.

2013'te yapılan bir diğer yüksek lisans çalışması Mahmut Meçin'e aittir. "*Sadrâ'ya Göre Ölüm Sonrası Hayat*" başlığını taşıyan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.⁶ Sadrâ'nın kritik felsefi kavramlara yüklediği anlamları açığa çıkartan bu çalışma Meçin'in sonraki yıllarda yapacağı Sadrâ çalışmalarına da zemin hazırlamıştır.

2013 ile 2016 yılları arasında Sadrâ ile ilgili herhangi bir yüksek lisans çalışması yapılmamıştır. 2016'da yapılan iki farklı yüksek lisans çalışması Sadrâ felsefesinin Türkçe literatürdeki gelişimine katkı sunması bakımından önemlidir. Bu çalışmaların ilki "*Molla Sadra Düşüncesinde Yaratılış ve Diriliş*" başlığı ile Sam Mokhtarzadeh'e aittir.⁷ Sam'ın bu çalışması İslam felsefesi açısından çok önemli olan yaratılış ve diriliş kavramlarını Sadrâ perspektifinden açıklığa kavuşturmaktadır.

2016'da İbrahim Baghirov kısmen diğer yapılan yüksek lisans çalışmalarından farklı olarak Sadrâ'nın nefis ile ilgili düşüncelerini "*Molla Sadrâ'da Beşerî Nefislerin Meâdî*" adlı yüksek lisans çalışması ile Türkçe literatüre katkı sağlamıştır.⁸ İkinci ve üçüncü bölümlerde yer alan yaratılış ve hudûs meseleleri tezi ilgi çekici hale getirmiştir.

İbrahim Baghirov'dan üç yıl sonra 2019'da nefis konusunda ikinci olarak Dilek Çetin "*Molla Sadrâ'da Nefs Felsefesi*" isimli yüksek lisans tezi ile Molla Sadrâ'da nefis tartışmalarına dahil olmuştur.⁹ Bu tez çalışmasını önemli kılan şey Sadrâ'nın nefis konusunu hareket ve değişim merkezli ele aldığını ortaya çıkarmış olmasıdır.

Sherife Slocum Arslan Molla Sadrâ'yı insan-ı kamil düşüncesi bağlamında tartışmıştır. Bu çerçevede 2021'de *Mulla Sadrâ On Man's Journey Seeking Perfection: A Critical Analysis Of İqâz Al-Naimin (Awakening The Sleepers)* "*Molla Sadrâ'da İnsan'ın İstikmâl Serüveni: İkâzü'n Nâimîn Örneği ve Analizi*" isimli İngilizce yüksek lisans tez çalışması

⁵ Hüseyin Kıran, "*Molla Sadra Felsefesinde Töz Problemi*" (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁶ Mahmut Meçin, "*Sadrâ'ya Göre Ölüm Sonrası Hayat*" (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁷ Sam Mokhtarzadeh, "*Molla Sadra Düşüncesinde Yaratılış ve Diriliş*" (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2016).

⁸ İbrahim Baghirov, "*Molla Sadrâ'da Beşerî Nefislerin Meâdî*" (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Biimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁹ Dilek Çetin, "*Molla Sadrâ'da Nefs Felsefesi*" (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüs, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

değer kazanmaktadır.¹⁰ Bu tez Sadrâ'nın *İqaz Al-Naimin* adlı eserini konu edinmektedir. Bu eserde Molla Sadrâ Allah-insan arasındaki ilişkiyi varlığı merkeze alarak incelemektedir. Bu yüksek lisans çalışması da bu bağlamda insanın yetkinleşme sürecini ele almaktadır.

Molla Sadrâ üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında çoğunlukla Sadrâ'nın varlık düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Fakat Elif Dede 2023'te biraz farklılaşarak "*Mistizm Işığında Molla Sadrâ'nın Tanrı Anlayışı Üzerine Bir İnceleme*" başlığı ile Sadrâ'nın doğrudan Tanrı anlayışını tartışmaya açmıştır.¹¹ Bu tez çalışması tasavvufi açıdan Sadrâ'nın Tanrı anlayışını açığa çıkartmayı hedeflemektedir.

Elif Yüksel 2024'te alanda ilk diyebileceğimiz farklı bir başlıkla yüksek lisans tezini kaleme almıştır. "*Molla Sadrâ'nın Hikmet-i Müteâliye Düşüncesinde Estetik ve Sanat*" isimli bu tez çalışması Molla Sadrâ çalışmalarının Türkçe literatürde farklılaşmasına kaynaklık etmesi açısından oldukça önemlidir.¹² İki kısımdan oluşan bu tez çalışmasında sanat ve estetiğin Sadrâ felsefesinde hangi bağlamlarda ele alındığı işlenmektedir.

"*Molla Sadrâ'da Kötülük Problemi*" Türkçe literatürde ilk kez Rana Hazman Demir tarafından 2024'te çalışılmıştır.¹³ Çağdaş tartışmalar ışığında kaleme alınan bu tez çalışması Sadrâ'nın varlık merkezli felsefesi bağlamında şekillenmiştir.

İlk çalışmadan son çalışmaya kadar (1992-2024) Molla Sadrâ'nın Türkçe literatürde işlendiği bağlam ontoloji olmuştur. Bunu takiben epistemolojinin de yaygın bir biçimde işlendiğini söylemek mümkündür. Bunun temel sebebi de Molla Sadrâ'nın varlık filozofu olmasıdır. Onun bu tutumu Sadrâ çalışmalarının bu ekseninde gelişim göstermesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra Sadrâ çalışmalarının hem nitelik hem de nicelik anlamda farklılık gösterdiği tarihlere bakıldığında tercüme faaliyetlerinin önemi anlaşılabacaktır. Varlık ve bilgi merkezli yapılan çalışmalara sanat ve estetik gibi felsefenin diğer konularının da eklenmiş olması tercüme faaliyetlerinin bir etkisi olarak görülebilir.

Tüm bu çalışmalara bütünlükçü bir yaklaşım ile bakıldığında Sadrâ'nın felsefesini bina etmiş olduğu iki önemli konu önem kazanmaktadır. Bunlardan ilki varlığın asıllığını ortaya koyan asâletü'l-vücûd düşüncesidir. İkincisi de her şeyin değişime tabi olduğunu ortaya koyan ve varlığın yetkinleşme sürecini konu edinen cevheri harekettir. Konu ile ilgili yapılan yüksek lisans tezlerinin bu iki konu etrafında şekillendiği görülmektedir.

5.2. Molla Sadrâ İle İlgili Yapılan Doktora Çalışmaları

Türkçe literatürde Molla Sadrâ üzerine yapılan doktora çalışmalarının yüksek lisans çalışmalarına göre çok daha özel konulara eğilerek yapıldığını söylemek mümkündür. Ülkemizde bu çerçevede yazılmış olan doktora tezleri 2018'de başlamıştır. Bunun temel iki sebebi vardır. Birincisi Sadrâ'nın çeşitli ilmi vesilelerle tanınmaya başlanmış olmasıdır.

¹⁰ Sherife Slocum Arslan, Mulla Sadrâ On Man's Journey Seeking Perfection: A Critical Analysis Of *İqâz Al-Naimin* (*Awakening The Sleepers*) (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Medniyetler İttifakı Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

¹¹ Elif Dede, "*Mistizm Işığında Molla Sadrâ'nın Tanrı Anlayışı Üzerine Bir İnceleme*" (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

¹² Elif Yüksel, "*Molla Sadrâ'nın Hikmet-i Müteâliye Düşüncesinde Estetik ve Sanat*" (Mardin Artuklu üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

¹³ Rana Hazman Demir, "*Molla Sadrâ'da Kötülük Problemi*" (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

İkincisi ve en önemlisi ise Molla Sadrâ'nın eserlerinin yakın bir zamanda Türkçe'ye tercüme edilmiş olmasıdır.

Fevzi Yiğit, 2018'de "*Molla Sadrâ'da Nedensellik Teorisi*" başlıklı doktora tezi ile bu alanın ilk doktora çalışmasını ortaya koymuştur. Bu tezin bu anlamda oldukça önemli olduğu söylenebilir.¹⁴ Bu tezde ön plana çıkan en önemli konu Molla Sadrâ'nın illet ve malûl kavramlarını hangi bağlamlarda ele aldığıdır. Bu çalışma Sadrâ'nın nedenselliği nasıl algıladığını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

2018'de yapılmış bir diğer çalışma ise M. Sait Kavşut'un *Sadrâ'nın Felsefî ve Kelamî Görüşleri* adlı doktora çalışmasıdır. Bu tezde Sadrâ'nın felsefe ve kelama dair düşünceleri geniş bir biçimde işlenmektedir.¹⁵ Bu doktora tez çalışmasının en önemli özelliği birçok konuyu ele almış olmasıdır. Tez bu yönüyle Sadrâ çalışmalarının hangi konularda yapabileceği noktasında önemli bir kaynak olarak literatürde yer almaktadır. Tezi güçlü kılan bir diğer husus ise Molla Sadrâ'nın Antik Yunan Felsefesi ile olan ilişkisini açığa çıkarmış olmasıdır.

Molla Sadrâ çalışmaları Türkçe literatürde çoğunlukla felsefe, kelam ve tasavvuf alanlarında yoğunlaşmaktadır. Fakat az da olsa tefsir alanında da bazı çalışmaların olduğu görülmektedir. Bunların ilki Seyit Geçit'in "*Molla Sadrâ'nın Kur'an Yorumu*" başlıklı doktora tezidir.¹⁶ 2018'de yapılan bu çalışmada Nûr Suresi ön plana çıkmaktadır.

Bir diğer çalışma da Mahmut Meçin'in 2019'da hazırlamış olduğu "*Sadrâ'nın Zaman Anlayışı ve Tarih Bilinci*" başlıklı doktora tezidir.¹⁷ Beş kısımdan müteşekkil bu doktora tezinde Molla Sadrâ'nın zamanı nasıl anladığına odaklanılmaktadır. Bununla beraber tezi ilgi çekici kılan en önemli husus Sadrâ'nın varlık, zaman ve tarih arasında kurmuş olduğu ilişkiyi açığa çıkarma çabasıdır.

Molla Sadrâ çalışmaları tercümelerin artmasıyla beraber konuların farklılaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bunun bir örneği olarak 2020'de Mehmet Emin Şahin'in hazırladığı "*Molla Sadrâ'nın Kur'an Yorumu ve Usûl-i Selâse Anlayışı*" adlı doktora tezidir.¹⁸ Bu tezde uluhiyet, nübüvvet ve ahiret konuları Sadrâ'nın genel felsefî perspektifinden incelenmektedir.

İbrahim Kalın'ın *Varlık ve İdrak* isimli kitabı Türkçe literatürde Molla Sadrâ çalışmalarını besleyen önemli bir kaynaktır. Bu bağlamda Sadi Yılmaz da 2021'de "*Sadrâ'nın Düşüncesinde İdrak Problemi*" başlıklı doktora tezi ile Molla Sadrâ'da varlık

¹⁴ Fevzi Yiğit, "*Molla Sadrâ'da Nedensellik Teorisi*" (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

¹⁵ M. Sait Kavşut, *Sadrâ'nın Felsefî ve Kelamî Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

¹⁶ Seyit Geçit, "*Molla Sadrâ'nın Kur'an Yorumu*" (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

¹⁷ Mahmut Meçin, "*Sadrâ'nın Zaman Anlayışı ve Tarih Bilinci*" (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

¹⁸ Mehmet Emin Şahin, "*Molla Sadrâ'nın Kur'an Yorumu ve Usûl-i Selâse Anlayışı*" (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

ve idrak tartışmalarına dahil olmuştur.¹⁹ Burada Sadrâ'nın idraki nasıl tanımlayıp algıladığı tartışılmakta ve aklın konumunun ne olduğu ortaya konulmaktadır. Aklın mertebeleri konusunun güçlü bir şekilde işlendiği bu doktora tezi akıllar âlemi konusunun da anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

Molla Sadrâ metafiziğini sistematik bir biçimde ve doğrudan ele alan ilk çalışma Touran Sheikhlou'nun "*Sühreverdî ve Molla Sadra Metafiziği Üzerine Bir Değerlendirme*" isimli doktora tezidir.²⁰ 2021'de yapılan bu doktora tezinin mukayeseli bir içerik sunması tezi literatürde ilgi çekici kılmaktadır.

Türkçe Molla Sadrâ literatürüne katkı sağlayan bir diğer isim ise Serhat Aktaş'tır. 2023'te hazırlanan "*Molla Sadrâ Felsefesinde Kötülük Problemi*" adlı doktora çalışması hem din felsefesini hem de İslam felsefesini kapsayacak bir içerik ile hazırlanmıştır.²¹ Bu tez çalışması kötülük problemini Hikmet-i Mütealiye felsefesi perspektifinden incelemektedir.

Sadrâ merkezli yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarının tercüme faaliyetlerinin hız kazanmasıyla ciddi anlamda arttığını söylemek mümkündür. Bu artışın konuların farklılaşmasına yansımış olması Sadrâ ile ilgili yapılan tercüme faaliyetlerinin de niteliğini ortaya koymaktadır. Tercümelerin geniş bir yelpazede ve zengin bir içerik ile yapılıyor olması yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarının niteliğini de arttırmaktadır. Fakat tüm bu çabalara rağmen henüz Türkçe'de Molla Sadrâ literatürünün istenilen düzeyde olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir.

5. SONUÇ

Molla Sadrâ geniş bir alana tekabül eden eserleri ile İslâm düşünce geleneğinde önemli bir filozof olarak görülmektedir. Bu durum onun düşüncelerini ilgi çekici kılmaktadır. Molla Sadrâ üzerine bu anlamda çokça çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların genellikle felsefe, kelâm ve tasavvuf alanında olduğu görülmektedir. Tefsir ilmi alanında da az da olsa Sadrâ üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Tüm bunların ışığında Türkçe literatürde Molla Sadrâ ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında bunların geç bir dönemde ele alındığı görülmektedir. Yapılan ilk çalışmaya bakıldığında Sadrâ üzerine yazılmış

¹⁹ Sadi Yılmaz, "*Sadrâ'nın Düşüncesinde İdrak Problemi*" (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

²⁰ Touran Sheikhlou "*Sühreverdî Ve Molla Sadra Metafiziği Üzerine Bir Değerlendirme*" (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

²¹ Serhat Aktaş, "*Molla Sadrâ Felsefesinde Kötülük Problemi*" (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

tercüme bir eser karşımıza çıkmaktadır. Bunu takip eden iki adet makale her ne kadar Sadrâ ile ilgili bir literatür oluşturma girişimi olsa da bu girişim kesintiye uğramıştır. Dolayısıyla Molla Sadrâ ile ilgili Türkçe literatürün oluşumu da gecikmiştir.

Molla Sadrâ literatürünün bu denli kesintiye uğraması ve zayıf bir biçimde ilerleme kaydetmiş olmasının temel sebebi Molla Sadrâ'ya ait eserlerin geç bir dönemde tercüme edilmeye başlanmış olmasıdır. Bu durum ciddi anlamda literatürün meydana gelmesi önünde büyük bir engel olmuştur. Çünkü tercüme faaliyetlerinin ardından Molla Sadrâ çalışmalarında büyük oranda artışın olduğu görülmektedir.

Molla Sadrâ literatürünün geç bir dönemde yaygınlık kazanmasının bir diğer sebebi ise ilk dönem felsefî çalışmalarda Sadrâ'nın felsefesinin karşılık bulacağı bir zeminin henüz hazır olmayışı olarak ifade edilebilir. Çünkü Sadrâ'nın metinleri birçok disiplini birlikte ele almaktadır. Bu da metinlerin çözümlenmesini güçleştiren bir durum olduğu için araştırmacılar tarafından tercih edilmesini zorlaştırmaktadır.

Molla Sadrâ felsefesi olarak daha çok İshrâki geleneği yansıtmaktadır. Onun bu tutumu Türkçe literatürde üzerine çalışmaların yapılmasını geciktiren bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Meşşâi geleneğe ait felsefî çalışmaların ilk dönem Türkçe felsefî literatürde daha yoğun bir şekilde işlendiğini söylemek mümkündür. Bundan dolayı Molla Sadrâ literatürü gecikmeli olarak gelişim kaydetmiştir.

Yapılan tüm bu çalışmalara bakıldığında Molla Sadrâ'nın asâletü'l vücûd/varlığın aslılığı ve cevheri hareket nazariyesinin ön planda olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu konuların tüm metinlerin ortak paydası olduğuda söylenebilir. Hem ansiklopedi maddelerinde hem kitap bölümlerinde hem de diğer akademik çalışmaların tümünde varlığın önceliği, hakikati ve tek oluşu işlenmektedir. Bununla beraber yetkinleşme sürecindeki varlığın tamamında da cevheri hareketin etkin olduğu gerçeğine dikkat çekilmektedir.

Kaynakça

- Acar, Rahim. *Molla Sadrâ'nın Bilgi Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 1992.
- Çetin, Dilek. *Molla Sadrâ'da Nefs Felsefesi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2019.

- Dede, Elif. *Mistizm Işığında Molla Sadrâ'nın Tanrı Anlayışı Üzerine Bir İnceleme*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2023.
- Demir, Rana Hazman. *Molla Sadrâ'da Kötülük Problemi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2024.
- İbrahim, Baghiro. *Molla Sadrâ'da Beşerî Nefislerin Meâdî*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2016.
- Kalın, İbrahim. *Varlık ve İdrak*. Çev. Nurullah Koltas İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Kavşut, M. Sait. *Sadrâ'nın Felsefî ve Kelamî Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Kıran, Hüseyin. *Molla Sadra Felsefesinde Töz Problemi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Meçin, Mahmut. *Sadrâ'ya Göre Ölüm Sonrası Hayat*. Malatya : İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Meçin, Mahmut. *Sadrâ'nın Zaman Anlayışı ve Tarih Bilinci*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Mokhtarzadeh, Sam. *Molla Sadra Düşüncesinde Yaratılış ve Diriliş*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Parıldar, Sümeyye. *Molla Sadrâ'nın Ontolojisinde Varlık ve Mahiyet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Sadrâ, Molla. *el-Hikmetü'l-Müteâliye fî Esfâri'l-Akliyyeti'l-erbaa*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2023.
- Sheikhlou, Touran. *Sühreverdi ve Molla Sadra Metafiziği Üzerine Bir Değerlendirme*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2021.
- Surûş, Abdülkerim. *Evrenin Yatışmaz Yapısı*. çev.H. Hatemi. İstanbul: İnsan Yayınları 2012.
- Şahin, M. Emin. *Molla Sadrâ'nın Kur'ân Yorumu ve Usûl-i Selâse Anlayışı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Yiğit, Feyzi. *Molla Sadrâ'da Nedensellik Teoris*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Yılmaz, Sadi. *Sadrâ'nın Düşüncesinde İdrak Problemi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.